

מאה שנים ושלושה כוחות מבט על החברה הישראלית

יוסי לונדין¹

ראשי פרקים:

הסיעה האורתודוקסית

הסיעה הלאומית

הסיעה הליברלית

השילוב הדתי-לאומי והמסורתי

ויהי ביום השמיני

קול ברמה נשמע

שלוש הסיעות הרשמיות ביותר בחיי האומה אצלנו הן: האחת, האורתודוקסית, כפי שנוהגים לכנותה, הנושאת את דגל הקודש, טוענת באומץ, בקנאה ובמרירות, בעד התורה והמצווה, האמונה וכל קודש בישראל; השנייה היא הלאומית החדשה, הנלחמת בעד כל דבר שהנטייה הלאומית שואפת אליו, הכוללת בקרבה הרבה מן הטבעיות הטהורה של נטיית אומה החפצה לחדש את חייה הלאומיים, לאחר שהיו זמן רב עלומים בקרבה בשל הגלות המרה, ורבות ממה שהיא חפצה להכיר לטובה את אשר קלטה מרושם רוחם של עמים אחרים, באותה מידה שהיא מכירה בכך שזה טוב ונאות גם לה; השלישית היא הליברלית, שנשאה את דגל ההשכלה בעבר הלא רחוק, ועדיין ידה תקיפה בחוגים רחבים. היא אינה מתכנסת בחטיבה הלאומית ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר ועוד.²

למעלה ממאה שנים חלפו מאז כתב הראי"ה קוק את הפסקה שלעיל, כחלק מקריאתו הגדולה והידועה לכל חלקי העם לראות את הטוב שבכל קבוצה ולאחד כוחות כדי לקדם את גאולת

1 ד"ר יוסי לונדין, ראש המחלקה להוראת היסטוריה במכללת אורות ישראל הוא בוגר מחזור כ' של ישיבת הגולן. אני מודה לאחי הרב חגי לונדין, לידידי הרב ד"ר מיכאל בן ארי, הרב ד"ר אודי אברמוביץ, ד"ר חנן מווס, ד"ר אהוד נהיר, רועי צמיר וחן מסיקה על הערותיהם המועילות לכתיבת הדברים. מובן שהאחריות על הנוסח הסופי היא על הכותב בלבד.

2 אורות התחיה יח

ישראל והעולם כולו.³ בשורות הבאות ננסה לאפיין את הקבוצות שאותן מנה הרב קוק כמייצגות את האידיאולוגיות שהיו הבולטות בזמנו בחברה היהודית. נבחן את התהליכים המרכזיים שעברו עליהן במאה שחלפה מאז כתיבת הדברים, ונדון בקצרה בתפקידן ובמעמדן על רקע הטלטלות שאותן חווה עם ישראל בשנים האחרונות, ונבחן, לאור דברי הראי"ה, את הצורך העכשווי בהדגשת המסרים של כל אחת מהקבוצות. מטבע הדברים, נעסוק בסקירה בסיסית בלבד, ובכל אחד מהנושאים הבאים יש מקום להרחבה ולהעמקה נוספת.

הסיעה האורתודוקסית

האחת, האורתודוקסית, כפי שנוהגים לכנותה, נושאת את דגל הקודש וטוענת באומץ, בקנאה ובמרירות, בעד התורה והמצווה, האמונה וכל קודש בישראל.

באמצע המאה התשע-עשרה החלו יהודים שדגלו בהמשך שמירת תורה ומצוות על כל דקדוקיהם ופרטיהם, למרות האתגרים הרבים שהציבו בפניהם התקופה המודרנית ותנועת ההשכלה לגווניה, לכנות את עצמם בשם אורתודוקסים.⁴ בשלהי המאה התשע-עשרה התפלגה האורתודוקסיה לאולטרה-אורתודוקסיה, שאנשיה אימצו לימים את הכינוי "חרדים", ולניאו-אורתודוקסיה, או האורתודוקסיה המודרנית בגלגולה האמריקאי.⁵

הפיצול, שנעשה על רקע שאלת ההתייחסות למורנה ולתרבות המערבית, בין הדוגלים בגישת "חדש אסור מן התורה" לבין אנשי "תורה עם דרך ארץ", נותר במידה רבה בעינו גם ברבע הראשון של המאה ה-21. רוב בני הציבור החרדי מסתייגים משימוש ובוודאי מהפנמה של ערכי התרבות המערבית הליברלית, ומנגד, חברי הקהילות הניאו-אורתודוקסיות מאמצים את התפיסות המקובלות בחברה המערבית, ובהן חשיפה להשכלה כללית ותפיסות ערכיות בנושא שוויון וחירות, תוך התאמות לתפיסות ולאמונות של שומרי התורה והמצוות.⁶

3 פרקי אורות התחיה הופיעו במהדורה הראשונה של ספר אורות שיצא בשנת ה'תר"פ, 1920. הפסקא במקורה נכתבה בידי הרב ביפו ככל הנראה בין השנים תר"ע 1910 לתרע"ד 1914. ראו שמונה קבצים ג, א-ב.

4 על היווצרות האורתודוקסיה ראו במאמרו הקלאסי של יעקב כץ, "האורתודוקסיה כתגובה על היציאה מן הגטו ועל תנועת הרפורמה", בתוך ישראל ברטל (עורך), קהל ישראל - השלטון העצמי היהודי לדורותיו, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשס"ה, כרך ג', עמ' 137-145. על היווצרות הנאו אורתודוקסיה ראו בספרו של מרדכי ברויאר, עדה ודיוקנה, אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשנ"א.

5 על גלגולי השם "חרדים" וההבדל בין אלו שקבלו עליהם כינוי זה לבין שאר חלקי האורתודוקסיה ראו מנחם פרידמן, החברה החרדית, מקורות, מגמות, תהליכים, הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1991, עמ' 9. על מאפייני האורתודוקסיה המודרנית ראו עידו פכטר, בין האורתודוקסיה המודרנית לצינונות הדתית, צינונות דתית: היסטוריה, רעיון, חברה, 4 (תש"ף 2020), עמ' 115-151.

6 בדרך כלל ישנה הלימה בין הקבוצות הניאו אורתודוקסיות המחזיקות גם בדגל "הליברלי", לבין התומכים ברעיון

מחלוקת שנייה התגלעה בקרב העולם האורתודוקסי בראשית המאה העשרים עם עליית התנועה הציונית. הציבור החרדי ברובו הסתייג מהתנועה החדשה, הן מסיבות תיאולוגיות הקשורות לסוגיית "שלוש השבועות" והן, ובעיקר, בשל החילוניות המופגנת והמוצהרת של רוב ראשי התנועה הציונית. קבוצה אורתודוקסית קטנה יחסית ביקשה להשתלב בתנועה הציונית תחת דגלה של תנועת המזרחי לגלגוליה השונים וזכתה בשל כך ליחס עוין מצד הממסד האורתודוקסי. הציבור החרדי ברובו סירב לשתף פעולה עם הציונות, וחלקים בולטים מציבור זה, הובילו מערכה של "אומץ, קנאה ומרירות" כנגד התנועה הציונית, שנתפסה בעיניהם כתנועת כפירה.⁷ בין הבולטים שבקנאים נגד התנועה הציונית בלטו רבים מיושביה החרדים של ירושלים, שהראי"ה הכיר היטב את תפיסתם ואף הותקף בחריפות על ידיהם בשל קרבתו לתנועה הציונית ורצונו בקירוב בני המושבות והחלוצים.

במהלך מחציתה הראשונה של המאה העשרים עמדו בני הציבור החרדי בפני אתגרים שהלכו והתעצמו. עליית קרנן של הציונות החילונית והסוציאליזם ברחוב היהודי, המשבר הקשה שפקד את יהדות מזרח אירופה במהלך מלחמת העולם הראשונה, ותהליכי חילון מואצים שפקדו את המהגרים היהודים לאמריקה כמו גם את העולים לארץ ישראל, החלישו מאוד את המחנה החרדי, שראשיו לא הצליחו לעמוד מול רוח התקופה שסחפה עימה מבתי המדרש המוני צעירים לעבר מחוזות החילון ואף ההתבוללות.⁸ חורבן של קהילות אירופה במהלך השואה, ובתוכן מרכזי התורה והחסידות, ולהבדיל, תקומת מדינת ישראל שסימלה את ניצחונה הגדול של הציונות החילונית, גרמו לרבים, הן מקרב המחנה החרדי והן מחוצה לו, להעריך כי הציבור החרדי הגיע לסוף דרכו ויהפוך במהרה לסוג של קבוצת שוליים חסרת השפעה על העולם היהודי.

התהליכים שהתפתחו במחציתה השנייה של המאה העשרים הביאו בפועל לתהליך הפוך לחלוטין מהמצופה. תחת הנהגתו של החזון איש וממשיכי דרכו אימצה היהדות החרדית את מודל "חברת הלומדים", ולפיו כל הגברים בחברה החרדית נדרשים להקדיש את כל חייהם

הלאומי-ציוני. עם זאת הלימה זו אינה מוחלטת. הרש"ר הירש וחוגו בדור הראשון לניאו אורתודוקסיה בגרמניה בסוף המאה הי"ט, וחוגים מסוימים באורתודוקסיה המודרנית בארצות הברית כיום לא תמכו בציונות ולעיתים אף עמדו בראש המתנגדים לה. ראו עופר חן, המשכיות ומפנה: מגרמניה לארץ ישראל: האורתודוקסיה המודרנית לנוכח האתגר הציוני, הוצאת הקיבוץ המאוחד, בני ברק, תשע"ו

7 על סוגיית שלושת השבועות ראו אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, הוצאת עם עובד, תל אביב, 1997, עמ' 60-110; על הגורמים שהביאו להתנגדותו של רוב הציבור החרדי לציונות ראו יוסף שלמון, אם תעירו ואם תעוררו, אורתודוקסיה במצרי הלאומיות, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשס"ו

8 אחד הביטויים הידועים לתחושת כי הציבור החרדי עומד לפני סוף דרכו הוא בשירו הידוע של חיים נחמן ביאליק "לבדני", שבו כביכול השכינה מתאוננת על התרוקנתם של בתי המדרש "את כולם נשא הרוח". חיים נחמן ביאליק, השירים, הוצאת דביר, אור יהודה, 2005, עמ' 227

ללימוד תורה בישיבות ובכוללים. במקביל, קיבלה על עצמה החברה החרדית את עקרון "דעת תורה" והכפיפה את עצמה בכל תחום להכרעותיהם של גדולי הדור. תפיסות נוספות שהפכו למקובלות בחברה החרדית היו (כהכללה כמובן) אימוץ נורמות של החמרה בפסיקה ההלכתית כמעט בכל תחום, וטיפוח מגורים והתנהלות במה שמכונה "מודל המובלעת": ערים ושכונות חרדיות ומערכת חינוכית וחברתית שאינן מושפעות כמעט מאורחות חייה של התרבות החילונית הרווחת במדינת ישראל והימנעות מגיוס לצבא או לשרות לאומי.⁹

בראשית המאה ה-21 יכלו מנהיגי העולם החרדי להסתכל אחורה בסיפוק רב. בהובלתם הגיע עולם התורה במדינת ישראל להיקפים עצומים חסרי תקדים בעולם היהודי ונוצרה חברה עם נורמות ציבוריות גבוהות ביחס לשמירת מצוות. העוצמה התורנית דרבנה גם את התפתחות עולם התורה הדתי-לאומי, עמדה מאחורי התעצמות תנועת התשובה בחברה הישראלית ואפשרה גם לקהילות החרדיות באירופה ובאמריקה להתארגן מחדש לאור אתוס הלימוד ושמירת ההלכה. במקביל לצמיחת הישיבות הליטאיות, קוממו מחדש רבות מהחסידויות הגדולות שכמעט והוכחדו בשואה, והתחוללה תנופה גם בקרב המשתייכים לעולם התורה הספרדי, שאימצו בחלקם את הנורמות של החברה הליטאית. החברה החרדית הפכה לגורם רב השפעה ורב עוצמה על מדינת ישראל והעולם היהודי, והובילה את הקריאה של נושא דגל האורתודוקסיה, "בעד התורה והמצווה, האמונה וכל קודש בישראל".

להצלחת התפיסה החרדית שהתמקדה "בדגל האורתודוקסי" ומיעטה לאחוז בדגל הלאומי והליברלי היו גם מחירים לא פשוטים. תפיסת ההסתגרות וההסתייגות מעולם ההשכלה הכללי ומפעל התקומה הציוני במדינת ישראל הביאו ליצירתה של חברה ענייה התלויה בתרומות ובתקציבי המדינה ונראית לעיתים ככזו המנותקת מ"תורת חיים". שוליים הולכים ומתרחבים של בני החברה החרדית, שלא מצאו את מקומם בהווי הלימוד האינטנסיבי, הערימו קשיים על סדרי החיים החרדים. הסירוב להתגייס לצבא הוצדק בשלל נימוקים סביב תרומתם של לומדי התורה לביטחון ישראל, אולם דומה שהנימוק המרכזי היה חוסר הזדהות עם האתוס הציוני, ובעיקר חשש מתהליכי חילון שיפקדו את הצעירים החרדים בשעה שיעברו מחממה תורנית מוגנת להטרונגניות הצה"לית. סירוב זה הביא לסירוב להשתתפות בהגנה על עם ישראל וליצירת עוינות מצד חלקים רבים בחברה הישראלית כלפי הציבור החרדי ועולם התורה אותו הוא מייצג. גם הפסיקות והנורמות ההלכתיות שיצאו מבתי המדרש של הציבור החרדי לא התייחסו בדרך כלל למציאותה של מדינה ריבונית יהודית ולצרכיה, וממילא נתפסו בעיני רבים בציבור החילוני והדתי-לאומי ככאלה המייצגים תפיסה גלותית שאינה רלוונטית למדינה

9 להרחבה על ההיסטוריה ותפיסת העולם החרדית ראו: בנימין בראון, מדריך לחברה החרדית אמונות וזרמים, הוצאת עם עובד, תל אביב, 2017, ובנימין בראון, חברה בתמורה, מבנים ותהליכים בחברה החרדית, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2021, אבישי בן חיים, החרדים - דע את האוהב, הוצאת ידיעות ספרים, תל אביב, 2024

ולחברה מודרנית.¹⁰ המחירים הנ"ל הביאו לזעזועים חברתיים בחברה החרדית ולהתפתחותן של קבוצות כמו "החרדים המודרניים", המבקשים לאמץ אתוס חרדי המאפשר השתלבות בעולם העשייה הכללי והציוני, אולם בשלב זה כוחם עדיין מצומצם.¹¹

הסיעה הלאומית

הלאומית החדשה, הנלחמת בעד כל דבר שהנטייה הלאומית שואפת אליו, כוללת בקרבה הרבה מן הטבעיות הטהורה של נטיית אומה החפצה לחדש את חייה הלאומיים, לאחר שהיו זמן רב עלומים בקרבה בשל הגלות המרה, ורבות ממה שהיא חפצה להכיר לטובה את אשר קלטה מרושם רוחם של עמים אחרים, באותה מידה שהיא מכירה בכך שזה טוב ונאות גם לה.

באירופה של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים תפסו תפיסות לאומיות מקום הולך וגדל. תפיסות אלו דגלו בגישה ולפיה כל קבוצה אתנית בעלת מאפיינים ייחודיים ומולדים (כגון שפה, מולדת, תרבות ומורשת) זכאית לחיות במדינה עצמאית וריבונית משלה, שבה תוכל לפתח ולהדגיש את תרבותה וייחודה. הרעיון הלאומי החל להתעצם על רקע מלחמות נפוליאון בראשית המאה התשע-עשרה, הניע את מהפכות "אביב העמים" באמצע אותה מאה שחתרו תחת יסודותיהן של האימפריות הרב-לאומיות שפעלו באירופה באותה עת, וזכה ללגיטימיות לאחר מלחמת העולם הראשונה. עקרון "ההגדרה העצמית" לו זכאי כל עם, שנקבע באותה עת, עמד מאחורי ההסדרים שאפשרו הקמת מדינות חדשות באירופה ומאחורי שיטת המנדטים שאמורה הייתה לאפשר את הקמתן של מדינות עצמאיות גם באסיה ובאפריקה.

התפיסה הלאומית לוותה במערכת רחבת היקף של טיפוח "דת אזרחית" - מערכת תרבותית וחינוכית שטיפחה את מערכת הסמלים הלאומיים, כמו המנון, דגל וסמל. העמיקה את החינוך למחויבות למורשת הלאומית וההיסטוריה הלאומית, והאדירה במיוחד את דמותם ומעשיהם של הלוחמים והנפלים למען המולדת. גם כיום, כמאתיים שנה לאחר עלייתה של הלאומיות, רוב מדינות העולם מאורגנות במתווה של מדינת לאום ומטפחות את מורשתן ותרבותן.¹²

10 להבדלים בין פסיקת ההלכה החרדית לזו הדתית לאומית בהקשרים שונים ראו יצחק גיגיר, היציאה מהשטטעל, רבני הציונות הדתית אל מול אתגר הריבונות היהודית, הוצאת מכללת הרצוג, אלון שבות, תשע"ו; יידיה שטרן, יאיר שלג (עורכים) הלכה ציונית, המשמעויות ההלכתיות של ריבונות יהודית, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2017.

11 לי כהנר, חיים זיכרמן, חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2017

12 על הלאומיות, משמעותה, מקורותיה וביטוייה בישראל ובעמים ראו חדוה בן ישראל, בשם האומה: מסות ומאמרים על לאומיות וציונות, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע, 2004; אסף מלאך, מהתנ"ך ועד מדינת היהודים: גלגולי הלאומיות היהודית והפולמוס הישראלי, הוצאת ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019

לצד זאת, סכסוכים על שטחים בין מדינות, מורכבות היחס למיעוטים שונים שלא השתייכו ללאום השולט, ועלייתן של שיטות ותפיסות כמו הגזענות הפאשיזם, ובעיקר הנאציזם, שביקשו בשם הלאום לדכא את בני עמם או לאומים אחרים, הביאו בעולם שלאחר מלחמת העולם השנייה להסתייגותן של קבוצות רבות, בעיקר בקרב האליטות האקדמיות והתרבותיות בעולם המערבי, מהתפיסה הלאומית ובניסיון להמירה במסגרות על-לאומיות כמו האיחוד האירופאי או האו"ם.¹³ תפיסה זו הלכה והתעצמה במהלך שנות השישים והשבעים בהם קידמה אווירת "הסיקסטיז" ו"תרבות הנגד" שרווחו בארצות המערב תפיסה על חשיבה אינדיבידואלית פחות קולקטיבית ובוז ועוינות כלפי מסגרות של לאומיות ומסורת.¹⁴ ומכאן - ללאומיות היהודית.

שיבת העם היהודי לארצו נבעה משלושה גורמים. הראשון והחשוב שבהם היה המניע התורני, מתוך הרצון לקיים את דברי הנביאים ולהיות שותפים בתהליך גאולת ישראל. לאורו של חזון זה עלו לארץ במשך כל הדורות רבבות יהודים ממזרח וממערב ונאחזו בה במסירות נפש. במהלך המאה ה-19 הובילו את הקריאה לשוב לציון תלמידי חכמים כמו הרב צבי קלישר, הרב יהודה אלקלעי, ועוד לפנייהם תלמידי הבעל שם טוב, תלמידי הגאון מווילנה, ועולים מתימן, בוכרה וארצות המגרב. הגותם ופעלם של אישים אלו הביאה לעיבוי היישוב בארץ, להקמת מושבות חקלאיות ראשונות כמו גיא אוני, פתח תקווה ובני יהודה, וליזמות להרחבת ההתיישבות והאחיזה היהודית בארץ, אולם הרעיונות והמעשים, חשובים ככל שיהיו, לא הצליחו להפוך לתנועת המונים.¹⁵

לעזרתו של המניע התורני, שבין תומכיו היו תלמידי החכמים שקידמו את רעיון "גאולה בדרך הטבע" הגיע עידן הלאומיות שהפך להיות דומיננטי בעולם האירופאי במאה התשע עשרה.¹⁶

13 על החשיבה האנטי לאומית ראו יהודה שנהב, "זהות בחברה פוסט-לאומית", תיאוריה וביקורת 2001, 19, עמ' 5-16. אחד הספרים המייצגים את התפיסה הפוסט לאומית בישראל (המצוטטת בכפופות גם בידי שונאי ישראל) הוא ספרו של שלמה זנד, מתי ואיך הומצא העם היהודי, הוצאת רסלינג, תל אביב, 2008

14 ראו וילפרד מקליי, מולדת התקווה ההיסטוריה מעוררת ההשראה של ארצות הברית, הוצאת סלע מאיה, ירושלים, תשפ"ב, עמ' 435-459

15 על העליות לארץ ישראל לפני הקמת התנועה הציונית ראו את ספרו של הרב נחמיה לביא הי"ד, ארץ חמדת אבות, 800 שנות עלייה ציונית, הוצאת ספרית בית אל, ירושלים, 2020; על הרב אלקלעי ראו אסתר אולאי, "מעיר הרוח השכל והזמן", בתוך: אופיר טובול (עורך) קול התור, ציונות דתית ספרדית, הוצאת ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2021, עמ' 43-56; על הרב קלישר ראו אסף ידידיה (עורך), עת לחננה, הרב צבי הירש קלישר וההתעוררות לציון, הוצאת יד בן צבי, ירושלים תשע"ה.

16 על רעיון הגאולה בדרך הטבע ראו אריה מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע: תלמידי הגר"א בארץ ישראל תק"ס-תר"ם 1800-1840: מחקרים ומקורות, הוצאת מאור, ירושלים, תשנ"ו. הסוגייה והמחלוקת ההיסטורית על שאלת יישובה בפועל בידי תלמידי הגר"א ועולים אחרים שהגיעו לארץ באותה עת חורגים מגבולות מאמר זה.

הוגים ומנהיגים יהודים רבים תמהו מדוע נפקד מקומם של היהודים מההתעוררות הלאומית הכללית. כך תמה הרב קלישר בספרו דרישת ציון:

וכי נופלים אנחנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם נחשב כאפס למו, נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב מה עשו אנשי איטליאן, גם פולין, מדינת הונגריין, אשר השליכו נפשם מנגד, כספם וזהבם [...] עבור נחלת ארצם. ואנחנו בני ישראל, אנשי הארץ המפוארה, משוש כל הארץ, נשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו.¹⁷

לדמויות תורניות כמו הרב קלישר חברו גם הוגים חילוניים כמו משה הס ואחרים, אולם עיקר התמיכה באימוץ רעיונות הלאומיות ויישומם ביחס לעם היהודי הגיע בעקבות התפרצותה של שנאת ישראל.

האנטישמיות המודרנית שהתפרצה בעולם בשלהי המאה ה-19 הדהימה את היהודים, בעיקר את אלו מהם שהיו שרויים בתהליך של היטמעות כזה או אחר בחברה הנוכרית, והאמינו כי שנאת היהודים היא נחלתם של ימי הביניים. יהודים רבים, גם כאלו שרחקו ממורשת ישראל פנו עתה לשוב הביתה וביקשו אם לא לחזור ולפעול ברוחה של תורה, אזי לפחות להשיב את העם היהודי למציאות של לאומיות, ריבונות עצמאות ובטחון בארץ משלו, לפחות ככל העמים.

הפוגרומים שפרצו ברוסיה וברומניה בשנת תרמ"א (1881), יחד עם השפעת הרעיונות הלאומיים והמסורתיים, הביאו להקמתה של תנועת "חיבת ציון". הרצל הקים את התנועה הציונית על רקע האנטישמיות במערב אירופה ומשפט דרייפוס, מאות אלפי יהודים הגיעו לארץ בימי העלייה הרביעית והחמישית בעקבות גלי האנטישמיות והנאציזם שפקדו את אירופה, ומיליונים הצטרפו אליהם לאחר קום המדינה, כשהם מונעים על ידי זיקה יהודית מסורתית, רוח הלאומיות המודרנית והבריחה מפני האנטישמיות והשנאה בארצות אירופה ובמדינות האסלאם.

את השילוב בין שלושת המניעים לשיבת העם לארצו היטיב לתאר הרב קוק.

כשני עשורים לאחר שסקר הראי"ה את "שלושת הכוחות המתאבקים במחננו", הסביר הרב בדרשה שנשא בבית הכנסת "החורבה" בירושלים בערב ראש השנה, שנת תרצ"ד (1934), תוך שהוא מקביל אותם לסוגי השופרות הכשרים, את שלושת המניעים לשיבת ציון שהלכה והתעצמה בימיו:

היה הייתה בישראל בזמנים שונים, וישנה גם כיום בחלקים וביחידים מישראל, התעוררות ורצון שמקורם בקדושה, באמונה החזקה בה' ובתורה, בקדושת ישראל ותעודתו, וברצון לקיים את רצון

ה' שהיא גאולת ישראל השלמה. זהו השופר הגדול והמעולה... ויש שהרצון הקדוש נחלש, אין ההתלהבות הגדולה לרעיונות עליונים שבקדושה. אבל נשאר לפחות הטבע האנושי הבריא, שגם הוא מקורו בקדושה. וטבע אנושי בריא זה מחולל רצון טבעי פשוט באומה להקים את שלטונה בארצה, לקום ולהשתחרר, לחיות חיי חופש פשוטים ככל העמים. רצון טבעי זה, מתוך הרגשה לאומית טבעית, זהו השופר הבינוני הרגיל, המצוי בכל מקום... יש גם דרגה שלישית בשופר של משיח... שופר קטן, פסול, שתוקעים בו בהכרח, אם אין שופר כשר בנמצא. אם אפסה התלהבות הקודש ורצון הגאולה הנעלה הנובע ממנה, ואם גם הרגשה אנושית לאומית וטבעית ורצון של חיי לאום בכבוד גם הם אפסו, אם אי אפשר לתקוע בשופר כשר לגאולה, באים אויבי ישראל ותוקעים באוזנינו לגאולה. הם מכריחים אותנו לשמוע קול שופר, הם מתריעים ומרעישים באוזנינו ואינם נותנים לנו מנוח בגולה. שופר של חיה טמאה נהפך לשופרו של משיח. עמלק, פיטלורה, היטלר וכו' מעוררים לגאולה.¹⁸

כך חברו להם שלושת השופרות שדרבנו את העם היהודי לעלות לארצו: השופר של הרצון לקיים את דבר ה' בדבר גאולת ישראל, השופר של הלאומיות המודרנית והשופר של שנתת ישראל, ושלושתם יחדיו אפשרו את המפעל העצום של שיבת ציון.

התנועה הציונית, על כל חלקיה, אימצה בשתי ידיים את המאפיינים התרבותיים והחינוכיים של הלאומיות המודרנית. היא הניפה את דגל הלאומיות בעיקר בשני הקשרים:

א. יצירת מסגרת תרבותית וחינוכית שהעצימה את סממני הלאומיות המודרנית: סמלים לאומיים, פטריוטיות, ואהבת הארץ - כך קדמו מנהיגי הציונות את פרויקט "בניין האומה" שהאדירה באמצעות השירה, הספרות, מועדי השנה ומערכת החינוך, את הקשר בין העם לארצו, את חובת המסירות לקימום העם ואת החזון ולפיו מדינה יהודית תגשים את חזון הדורות ותפתור את מצוקת היהודים בעולם.¹⁹ קברניטי התנועה הציונית עמלו על הקמת מוסדות ומסגרות שאפשרו את הקמת המדינה, ולאחריה פנו לעבר רעיון הממלכתיות ולפיו יש לחנך מחדש את העולים והיושבים בארץ להתנתק מהנורמות הגלותיות של חשיבה צרה והישרדותית וניסיון מתמיד להתחמק מתגרת ידם של חוקי הגויים, לעבר מסגרת של ראייה לאומית רחבה ומחויבות להסדרים ולכללים של מדינת לאום.²⁰

ב. חלק נכבד מפרויקט הלאומיות הציוני היה בנייתו של "היהודי החדש", זה שנועד להיות

18 מאמרי ראי"ה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 268-272

19 על פרויקט "בינוי האומה" של התנועה הציונית ראו אניטה שפירא, ככל עם ועם ישראל 1881-2000, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשע"ד, עמ' 127-145, יצחק קונפורטי, עיצוב אומה: מקורות התרבותיים של הציונות 1948-1882, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, תשע"ט

20 ראו נתן ינאי, התפיסה הממלכתית של בן-גוריון, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, 1987

עובד אדמה או פועל במסגרת יצרנית, בעל גוף בריא, מחובר לטבע ובעיקר אמיץ ונכון להגן על עצמו ואדמתו. זאת בניגוד לתפיסה הסטיגמטית של היהודי הגלותי הכפוף, המסוגר בבית המדרש ומקיים חיים של כניעה ושפלות אל מול גזירות הגויים.²¹

ככל שהתעצם העימות בין היישוב ההולך ומתפתח לבין הערבים יושבי ארץ ישראל, הלך וגבר הצורך בטיפוח אתוס הלוחם היהודי. בראשית ימי המנדט שררו חילוקי דעות ביישוב היהודי האם בניית הכוח הלוחם צריכה להיעשות במציאות של בדיעבד וצער גדול על הצורך בכוח הזרוע לשם הקמת המדינה היהודית, כפי שסברו חלק נכבד מראשי תנועת העבודה או שמא תחיית האומה מחייבת הקמת צבאיות ממלכתית כפי שדגלו אנשי התנועה הרוויזיוניסטית ובית"ר בהובלתו של זאב ז'בוטינסקי.²² בסופו של דבר על רקע מערכות ישראל, לקראת תום ימי המנדט, בחצי היובל הראשון למדינת ישראל ובמידה רבה עד היום הוכרע הויכוח. בתרבות הישראלית התקבעה התפיסה הרואה בלוחם היהודי הנועז את חלון הראווה של הציונות המתחדשת ושיבה מלאה אל ימי הזוהר של העם היהודי של תקופת התנ"ך. תקופה בה לחמו היהודים למען עמם, מולדתם ועצמאותם. האדרת השימוש בכוח לצורך הגנת הלאום הביאה גם להתלכדות כמעט מוחלטת סביב שאלת "צדקת הדרך". היישוב היהודי כולו האמין בזכותו של העם היהודי על ארצו, והמחלוקות שהיו נוקבות וקשות בהקשר זה היו סביב שיקולים פרגמטיים ושאלת היכולת המציאותית להגשים את מטרות המדינה היהודית ברגע נתון.

יחסיהן של התנועות הציוניות המרכזיות שעיצבו את אתוס הלאומי למסורת היהודית היו מורכבים.²³ תפיסות קיצוניות שזכו לפופולריות לזמן מה בקצווי הימין או השמאל הציוני קראו להתנתקות מהעם היהודי היושב בגולה וליצירת מסגרת חדשה של "עברים" או אף "כנענים" שתשתלב בתרבותם של עמי האזור. אולם רוב מנהיגי הציונות החילוניים נותרו מחוברים למורשת היהודית, תוך שהם מבקשים להעצים בעיקר את המורשת הלאומית של התקופה בה ישב העם בארצו ולצמצם את המחויבות למסורת היהודית הלכתית כפי שהתפתחה במהלך השנים.²⁴ התופעה בלטה בעיקר בצורת עיצובם של ימי החגים: חנוכה ול"ג בעומר הפכו לימי

21 על יחסו החיובי של הראי"ה להתייחסות המחודשת לגוף ולאומץ בתרבות הציונית ראו איתי מור יוסף, "תפקיד הגוף במשנתם הלאומית של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ובנו הרב צבי יהודה" בפרט ובכלל, 8 (טבת תשפ"ג, דצמבר 2022), עמ' 98-114

22 על היחס לכח בחשיבה הציונית ראו: אהוד לוז, מאבק בנחל יבוק, עוצמה מוסר וזהות יהודית, הוצאת מגנס, ירושלים, תשנ"ח; אניטה שפירא, חרב היונה, הציונות והכח 1848-1881, הוצאת עם עובד, תל אביב, תשנ"ב

23 על יחסה של התנועה הציונית החילונית לדת ראו אניטה שפירא, שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ (עורכים), ציונות ודת, הוצאת מרכז ולמן שור, ירושלים, תשנ"ד; גדעון שמעוני, האידיאולוגיה הציונית, הוצאת מגנס, ירושלים, תשס"א, עמ' 251-307

24 על העימותים שנוצרו בין הראי"ה קוק לחלק מהנהגה הציונית הנושא זה ראו הרב אברהם וסרמן, היד השמאלית, הראי"ה קוק ותנועת הפועלים, רמת גן, תשפ"ה

הגבורה הלאומיים; בשלושת הרגלים הודגש החיבור לחקלאות העברית; חגים וימי זיכרון כמו י"א באדר וימי העצמאות והזיכרון סייעו בעיצוב התודעה הלאומית בת הזמן. השימוש בשפה העברית המתחדשת ומאות שמות יישובים ואתרים שהתבססו על מורשת ההיסטוריה היהודית בארץ ישראל סייעו בעיצובה של תרבות לאומית גאה המחוברת לעברה הקדום, תוך שהיא מבקשת להמעיט בהשפעתה של הספרות ההלכתית לגוניה על רוח העם ואופיו.²⁵

העליות ההמוניות של ימי ראשית המדינה הביאו לארץ מסות של ציבור דתי ומסורתי שחברו לבני הציונות הדתית ולציבור המסורתי שחי בארץ עוד מראשית המפעל הציוני. אלו גם אלו ניסו להשפיע על המערכת התרבותית והחברתית שקידמה הלאומיות החילונית לכיוון מסורתי יותר, אך השפעתם על מוקדי ההשפעה במדינה הייתה מצומצמת. מפעלי הבנייה והפיתוח העצומים של שנות החמישים והשישים, ובמיוחד הניצחון הגדול של מלחמת ששת הימים, הביאו את הלאומיות החילונית הישראלית לשיא כוחה ודומה היה שההגמוניה שלה אינה ניתנת לערעור.

ההתעוררות הגדולה של מלחמת ששת הימים שהשיבה את העם היהודי לירושלים ולערי שומרון ויהודה העמידה סימן שאלה על הרצון להיות "עם ככל העמים" ללא קשר למשמעויות העמוקות וממילא גם התורניות והאמוניות של החיים בארץ ישראל.²⁶ אל השפעת המלחמה חברה גם מלחמת יום כיפור שהייתה סוג של קו פרשת המים בתפיסת הלאומיות הישראלית. הכישלון היחסי של צה"ל, שנתפס עד אותה עת כבלתי מנוצה, יחד עם עליית הגישות הפוסט-לאומיות והאינדיבידואליסטיות בחשיבה הליברלית המערבית שכפי שראינו לעיל התחוללה באותה עת, הביאו לתחושה של אובדן דרך בקרב רבים מבני הדור השני והשלישי לעיצוב הלאומיות החילונית.²⁷ בחירות תשל"ז, 1977, שהביאו לעלייתם לשלטון של גורמים מסורתיים יותר מאלה שעיצבו את ההגמוניה הישראלית עד אותה עת, גרמו לרבים מבני האליטות הוותיקות להתמכר לתחושת "גנבו לי את המדינה".²⁸ ירידת קרנם של הקיבוצים שנתפסו כ"פאר הלאומיות הציונית" בראשית שנות השמונים הביאה גם היא לכרסום באתוס הלאומי. מעל הכל, נכונותם, לפחות כלפי חוץ, של הערבים - תחילה המצרים ומאוחר יותר ארגוני הטרור הפלסטיניים - להגיע

25 ראו טלי תדמור שמעוני, שיעור מולדת: חינוך לאומי וכינון מדינה, 1954-1966, הוצאת אונברסיטת בן גוריון ומכון בן גוריון לחקר ישראל, שדה בוקר, 2010. על עיצוב החגים במתכונת לאומית חילונית ראו חוקי שהם, נעשה לנו חג, חגים ותרבות אזרחית בישראל, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, תשע"ה,

26 על התייחסות חילונית ביקורתית ביחס למשמעות ההיסטורית והאמונית של מלחמת ששת הימים ראו תום שגב, 1967 והארץ שינתה את פניה, הוצאת כתר, ירושלים, 2005, עמ' 158-267

27 ראו עז אלמוג, פרידה משרוליק, שינוי ערכים באליטה הישראלית, הוצאת זמורה ביתן, תל אביב, 2004

28 על התחושה ומשמעותה ראו ברוך קימרינג, קץ שלטון האחוסלים, הוצאת כתר, ירושלים, 2001; רמי לבני, קץ עידן העבריות, הוצאת כרמל, ירושלים, 2019

להסכמי שלום עם ישראל, הביאה רבים להטיל ספק הולך וגדל בערכי הלאומיות הקלאסית ובהם הזכות על הארץ והנכונות למסירות ולהקרבה למען המולדת.

גישה זו הגיעה לשיאה בראשית שנות התשעים עם תחושת "קץ ההיסטוריה" וניצחון העולם הליברלי שרווחה במערב לאחר נפילת הקומוניזם וחתמת הסכמי אוסלו, שאמורים היו לבשר על תום הסכסוך ומעבר ישראל להיות "מדינה נורמלית".²⁹ התרבות המיליטריסטית והחיבור להיסטוריה הלאומית נתפסו מעתה בעיני מעצבי התרבות והתודעה הציבורית כשייכים לעבר מדמם ולא רלוונטי. תפיסה זו הביאה לכך, כי גם כישלון הסכמי אוסלו והעימותים הצבאיים שהתפתחו בעקבותיהם יוחסו לאשמת החלקים "הלאומניים" והדתיים ש"רצחו את רבין", מי שנתפס כמייצג הלאומיות החילונית הקלאסית, והוגדרו כמחרחרי מלחמה בשם זכות אבות ערטילאית.³⁰

הנטייה של האליטות האקדמיות, התרבותיות, התקשורתיות, המשפטיות ובמידה רבה גם הכלכליות, למזער את חשיבותה של הלאומיות היהודית ואף לראות בה ובביטוייה סוג של לאומנות וגזענות מגוונות, השפיעה על כלל החברה הישראלית. במגורים רבים ירידה מהארץ הפכה ללגיטימית; הוויכוח על הסדרי ביטחון ושליטה בחלקי הארץ התמקד בשאלות ביטחוניות, וטיעונים היסטוריים, וכל שכן דתיים ביחס לזכות על ארץ ישראל, יוחסו לקבוצות קיצון. בד בבד החלו גורמים שונים במערכת האקדמית, התקשורתית והתרבותית לעסוק באינטנסיביות בניפוץ מיתוסים לאומיים ובמתן לגיטימציה לטענות מוסריות כביכול של האויב.³¹ מעבר לים הייתה התעצמותה של התפיסה הליברלית הפוסט לאומית שהסתייגה מרבות מפעולותיה של מדינת ישראל ולעיתים אף ממושג הלאומיות והציונות, חזקה אף יותר ודומה היה כי היא הופכת להגמונית בקרב הדור הצעיר בקהילות היהודיות הלא אורתודוקסיות שבתפוצות. חשוב להדגיש כי הלאומיות החילונית לא נעלמה. רוב העם בישראל, דתיים ושאינם שכאלו,

29 הביטוי "קץ ההיסטוריה" לקוח משם ספרו של ההיסטוריון האמריקאי פרנסיס פוקיאמה שמיד לאחר תום המלחמה הקרה בראשית שנות התשעים טען כי מעתה יתנהל העולם על פי תפיסת הדמוקרטיה הליברלית המערבית שהצליחה לנצח את כל יריבותיה האידאולוגיות. כנגד דבריו אלו טען פרופסור סמואל הנטינגטון כי גם לאחר נפילת הקומוניזם ישנם אתגרים רבים העומדים בפני הליברליזם המערבי, ראו פרנסיס פוקיאמה, קץ ההיסטוריה והאדם האחרון, הוצאת פרנסיס, תל אביב, תשנ"ד; סמואל הנטינגטון, התנגשות הציביליזציות, הוצאת מרכז שלם, ירושלים, 2009.

30 על התנהלותם ומשמעותם החברתית של ימי אוסלו ראו נתנאל אלישיב, ההחמצה - רצח רבין והשלכותיו מזווית ימנית-ממלכתית, הוצאת בנין התורה, ירושלים, תשפ"ב; יובל בלומברג, מלכודת אוסלו מחלום השלום לרחובות מדממים, הוצאת סלע מאיר, ירושלים, תשפ"ד.

31 על הדין ההיסטורי ו"ניפוץ המיתוסים" שבנו את הרוח הלאומית ראו יואב גלבר, היסטוריה זכרון ותעמולה, הדיסציפלינה ההיסטורית בארץ ובעולם, הוצאת עם עובד, תל אביב, 2007, עמ' 350-450; אייל נווה, עבר בסערה, מחלוקות על סוגיות היסטוריות בישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון מופת, תל אביב, 2017.

המשיכו לאחוז בגאווה לאומית ולראות בשירות בצה"ל ערך ומקור גאווה. ההישגים הכלכליים הרבים של מדינת ישראל בעשורים האחרונים ("סטארט אפ ניישן"), וגלי העלייה השונים, כמו גם טיפוח תרבות ישראלית שהפכה למגוונת בהרבה מזו שרווחה בעשורים הראשונים לקיום המדינה, המשיכו להעצים את כוחה של הלאומיות ואת הנאמנות והגאווה של רוב האזרחים היהודים ללאומיות זו. אל מול התפיסה הפוסט ציונית צמחה הגות שמרבית לאומית שתכופות הובלה בידי צעירים דתיים לאומיים ותופעת המכינות הקדם צבאיות בישרה על התעוררות מחודשת של המחשבה והעשייה הלאומית בקרב צעירים וצעירות מכל חלקי הציבור.³² הדגל הלאומי שבישר על גאווה לאומית בריאה, תפיסה ממלכתית, אהבת הארץ והבנת החשיבות בהגנה ובמסירות למענה, המשיך להנשא ברמה בקרב רוב תושבי ישראל, אולם למרות כל הנ"ל, לא ניתן היה להתעלם מהפער שבין התודעה הלאומית של ימי התקומה לזאת של ראשית המאה ה-21.

הסיעה הליברלית

נשאה את דגל ההשכלה בעבר הלא רחוק, ועדיין ידה תקיפה בחוגים רחבים. היא אינה מתכנסת בחטיבה הלאומית ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר ועוד.

רעיונות הנאורות, שכבשו את העולם המערבי במהלך המאה השמונה-עשרה, העלו על נס עקרונות כמו אינדיבידואליזם, רציונליזם, אמונה בקדמה ובחשיבות ההשכלה והחשיבה הביקורתית. הוגים כוולטר, לוק, מונטסקייה, רוסו וקאנט הדגישו, איש איש בדרכו, את התפיסה האוניברסלית וטיפחו את תורת זכויות האדם הטבעיות, ולפיה יש להתייחס לכל בני האדם מטבע לידתם כשווים, ולהמנע ככל האפשר מפגיעה בכבודם חייהם או חרותם. הוגי הנאורות השפיעו על מעצבי תפיסת הממשל הבריטית, ועל כותבי החוקה האמריקאית והצהרת זכויות האדם של המהפכה הצרפתית, שהדגישו את עקרונות החירות והשוויון, ובעקבותיהם התפתחה התפיסה הליברלית בכל מדינות המערב.³³

לנאורות ולדרכי יישומה היו נתיבים רבים שתכופות סתרו זה את זה. הוגיה התחבטו בשאלה מי הוא האדם הראוי לחירות ושוויון - התלכטות שכרכה בעקבותיה את הפולמוס בדבר האמנציפציה ליהודים, ההתמודדות עם סוגיית העבדות ואפליית השחורים בצפון אמריקה,

32 על שיח השמרנות הישראלי ראו באתר המרכז לחרות ישראלית herutcenter.org.il, על עולם המכינות ראו יניב מזומן "מנהיגות ציונית: ההבטחה של המכינות", השילוח, 8, 2018, עמ' 99-120

33 על רעיונות הנאורות ראו ברוך ויסר, על ימין ועל שמאל אשנב לשח האידיאולוגי בן זמננו, הוצאת שוקן ירושלים, 1999, עמ' 85-122

גינזי הגזענות והתפיסה הקולוניאליסטית והקמת התנועה הפמיניסטית. מחלוקות אחרות בקרב הוגי הנאורות לדורותיהם היו בדבר היחס הראוי בין החירות והשוויון, מה שהביא להתנגשות בין התפיסות הכלכליות הקפיטליסטיות, הסוציאליסטיות והקומוניסטיות.³⁴

הנאורות והליברליות הביאו ברכה רבה לעולם, אפשרו את התפתחות המדע, התרבות והחירות, הפחיתו מיכולת העריצות שהייתה בידי מוסדות השלטון ויצרו את הבסיס להפיכת הדמוקרטיה לברירת המחדל של המדינות המפותחות בעולם. עם זאת לצד הוגים בעלי תפיסת עולם דתית שראו בנאורות את מימוש עקרון "בצלם אלוקים ברא את האדם", היו הוגים רבים שדגלו בדאיזם ובאתאיזם.³⁵ תפיסות אלו הביאו עימם לעיתים את ההתנתקות מעקרונות מוסר מוחלטים וגם את החלומות לתיקון עולם על בסיס עקרונות התבונה. חלומות אלו הביאו בתורם למשטר הטרור של המהפכה הצרפתית, ולתפיסת הדמוקרטיה הטוטליטרית שהביאה בשם התבונה, החירות והשוויון למשטרים האיומים של הנאציזם, הקומוניזם והפאשיזם.³⁶

לאחר מלחמת העולם השנייה, ולאור הביקורת על הכישלון בניסיונות לתיקון עולם בשם עקרונות התבונה הליברליזם והמודרנה, התמקד השיח האינטלקטואלי במדינות העולם המערבי בזכויות הפרט ובהעצמת עקרון החירות, כמעט עד לאבסורד שבהענקת חירות לאדם לקבוע אף את מגדרו. ההוגים המרכזיים בעולם המערבי טיפחו ברובם תפיסות אינדיבידואליסטיות ושללו מכל וכל תפיסות קולקטיביסטיות או לאומיות, אף שבעבר טענו רוב ההוגים בזכותן של מדינות לאום המממשות בעצם קיומן את עקרונות החירות והמימוש העצמי של בני הלאום.

תפיסת החירות המוקצנת ונעדרת הסייגים, שהסתייעה בחשיבה מרקסיסטית שטענה כי יש לפרק את כל מבני הכוח והשעבוד האמיתיים והמדומים בחברה, הביאה למסע אינטלקטואלי ותרבותי כנגד מסגרות המדינה, המשפחה, המסורת הדתית והלאומיות, ובהמשך, עם התפתחות הפוסט־מודרניזם, אף יצאה כנגד משמעות האמת והתפיסה האובייקטיבית של המציאות.³⁷

34 גל גרוזן, ליברליזם קשרים, הקשרים ביקורות, הוצאת האונברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2004,

35 דאיום - תפיסה של דת טבעית המאמינה בבורא אך כופרת בקיומם של ממסדים דתיים ומצוות כלשהם מלבד מחויבות כללית לחיים מוסריים

36 תפיסת הדמוקרטיה הטוטליטרית נוסחה בידי ההיסטוריון יעקב טלמון שהצביע על כך, שבשם עקרונות התבונה והחרות נעשו תכופות פשעים ומעשי זוועה גדולים בהרבה מאלו שנעשו בשם הדתות והמשטרים המלוכניים שכנגדם יצאו תומכי הנאורות והליברליות. ראו יעקב טלמון, ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית, הוצאת דביר, תל אביב, 1952

37 התפיסה המרקסיסטית טוענת כי מאחורי כל מוסדות החברה ותפיסות העולם המונחלות לציבור באמצעות כלי התקשורת והתרבות עומדים מניעים כלכליים ורצון לשלטון ולדיכוי. גם לאחר נפילת הקומוניזם שהסתמך על התפיסות המרקסיסטיות, תופסות תפיסות אלו מקום מרכזי במדעי החברה באקדמיה המערבית. ראו סטיבן היקס, לחשוף את הפוסטמודרניזם, הוצאת סלע מאיר, ירושלים, 2019

עם התעצמות הגישה הפוסט מודרנית החלה להתפתח גישה שמרנית שביקשה לשוב לערכי הליברליזם המקוריים תוך מתן כבוד למסורת, ללאום ולדת, אך השפעתה של גישה זו בקרב האליטות האינטלקטואליות במערב הייתה מצומצמת.³⁸

לשני הדגלים אותם הניפו תנועת ההשכלה ותומכי הליברליזם: דגל חשיבות ההשכלה והחשיבה התבונית, ודגל ההתייחסות לכל אדם כנברא בצלם היה מקום של כבוד במורשת ישראל. זאת כמובן תוך כפיפות לתפיסות התורניות בהקשר זה.

במסורת ישראל ניתן מקום של כבוד מימים ימימה לחשיפה לחכמת העמים וההשכלה הכללית, ורבים מגדולי ישראל ידם הייתה רבה להם גם במדע ובפילוסופיה, אולם ההגבלות שהוטלו על כניסת היהודים למוסדות ההשכלה השונים, והקשר העמוק שהיה בימי הביניים בין התרבות הכללית לעקרונות הנצרות והאסלאם, הביא להתנכרותו של רוב הציבור היהודי להשכלה הכללית ולתפיסות הקדמה והמוסר שרווחו באומות העולם.

במאה השמונה-עשרה, הלכו ופחתו ההגבלות על יהודי אירופה, ובמקביל החלו להתפתח תרבות ומדע חילוניים שלא היו קשורים בהכרח לעקרונות הנצרות. בהובלתו של משה מנדלסון, רב ומלומד גדול שפעל בגרמניה באמצע אותה מאה, הלכה והתעצמה "ההשכלה הברלינית", שחבריה ביקשו להישאר יהודים שומרי תורה ומצוות אך גם ליהנות ולאמץ את הטוב שהציעה התרבות הכללית בת זמנם.³⁹

המודל של יהודי תלמיד חכם השולט היטב גם ברזי הפילוסופיה, המדע והתרבות בת זמנו, החזיק מעמד בדורו של מנדלסון והצליח מאוחר יותר במידת מה להיות רלוונטי בחוגי הניאור-אורתודוקסיה בהנהגת הרש"ר הירש וממשיכי דרכו. רוב אנשי ההשכלה לא החזיקו מעמד בשיטתם יותר מדור אחד; תלמידי ורבים מבני משפחתו של מנדלסון מיהרו לנטוש את המסורת היהודית ולאמץ את התרבות המערבית בת זמנם על כרעיה וקרבה.⁴⁰ במקרים (הלא מעטים) בהם נוצרה סתירה בין תפיסות המסורת וההלכה לבין מה שנתפס כתרבות המערב הליברלית, מיהרו יהודים רבים "להתאים ולהגמיש" את הטקסים והמצוות היהודיים לרוח התקופה באמצעות פיתוח תפיסות רפורמיות, ובמידה פחותה יותר, קונסרבטיביות וניאולוגיות. במקרים רבים אף יותר, הובילה הסגידה לתרבות המערב לנטישת היהדות ולהתבוללות, ולהזדהות מוחלטת עם התרבות והלאום המקומיים. המוני יהודים שהיו בתהליך התבוללות כזה או אחר תרמו תרומות

38 ראו רוג'ר סקוטון, להיות שמרן, הוצאת סלע מאיר, ירושלים, 2020

39 ראו שמואל פיינר, משה מנדלסון, הוצאת מרכז זלמן שז"ר ירושלים, תשס"ה

40 ראו שמואל פיינר, מהפכת הנאורות, תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשס"ב

עצומות להתפתחות המדע והתרבות ולקידום השמירה על זכויות האדם, במהלך המאות ה־19 וה־20, אך תכופות עשו זאת תוך התכחשות לזהותם היהודית.⁴¹

תנועת ההשכלה בגלגוליה השונים פעלה גם במזרח אירופה, אולם האנטישמיות שרווחה באימפריה הרוסית, יחד עם היקף האוכלוסייה היהודית הגדול שחי באזורי "תחום המושב", גרמו לכך שבדרך כלל תנועה זו הביאה לחילון מואץ ולהתנתקות מהמורשת היהודית, אך לא להתבוללות אלא לאימוץ רעיונות הלאומיות היהודית וניסיון לשלב בין תפיסות משכיליות כמו סוציאליזם או ליברליות לרעיונות הציוניים והלאומיים.⁴² בארצות המזרח שם הייתה השפעת של הנאורות העולמית מצומצמת יותר, השפיעה ההשכלה בצורה מינורית יחסית, אך גם שם עלתה המודעות לכך שמדובר ב"דור החופש והדרור".⁴³

היישוב היהודי בארץ ישראל היה עסוק ראשו ורובו בפרויקט הלאומי, אולם אימץ ברובו גם את עקרונות התפיסות הליברליות בנות התקופה. כך היה היישוב היהודי בארץ מחלוצי מימוש רעיונות הפמיניזם, עם הענקת זכות בחירה לנשים למוסדות היישוב כבר בשנת תר"פ (1920).⁴⁴ מערכת החינוך טיפחה את רעיונות הליברליזם; דמוקרטיה פרלמנטרית וחופש ביטוי מלא התמידו ביישוב היהודי ובמדינת ישראל כמעט מעת היווסדם.⁴⁵ עם זאת, היה ברור כמעט לכול כי התפיסה הלאומית הקולקטיבית (או הרפובליקנית) קודמת לזאת הליברלית.⁴⁶ מדינת ישראל הקפידה אמנם תמיד על כבוד האדם, ומושגים כמו "טוהר הנשק" היו מקובלים בשורות ההגנה

41 ראו דוגמאות למכביר בספרו של עמוס אילון, רקוויאם גרמני: יהודים בגרמניה לפני היטלה, 1743-1933, הוצאת דביר, תל אביב, 2005; ובספרו של נורמן לברקט, גאונות וחרדה, כיצד שינו היהודים את העולם 1847-1947, הוצאת דביר, תל אביב, 2020

42 על ההשכלה במזרח אירופה ראו עמנואל אטקס (עורך) הדת והחיים, תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשנ"ג; ישראל ברטל, לתקן עם נאורות ולאומיות במזרח ארופה, הוצאת כרמל, ירושלים, 2013

43 ראו אריאל פיקאר, משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2007, עמ' 17-30

44 על הויכוח סביב שאלת זכות הבחירה לנשים ועמדת הראי"ה בנושא ראו אבינועם רוזנק, הרב קוק, הוצאת מרכז זלמן שז"ר, ירושלים, תשס"ו, עמ' 246-252; מרגלית שילה, "מגדר בירושלים: הזכות להצביע - ירושלים, בירת הסופרג'יזם העברי, בתוך: אדם פרידורגר (עורך) דרכי דניאל, מחקרים במדעי היהדות לכבודו של פרופ' דניאל שפרבר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז עמ' 517-529.

45 על התפיסה הדמוקרטית כזו שליוותה את התנועה הציונית ומדינת ישראל מיום היווסדם ראו אלון גל, גיורא גולדברג ואחרים (עורכים) בדרך הדמוקרטיה, על המקורות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 2012,

46 תפיסה רפובליקנית המכירה בחשיבותם של זכויות האדם אך רואה חשיבות גדולה במחויבות לכלל. על הרפובליקניות כנורמה מקובלת בחברה הישראלית עד לשלהי המאה העשרים ראו אסף מלאך, "רפובליקניזם לאומי, מעבר לטוב המשותף," השילוח, 28, 2022, עמ' 83-115

והפלמ"ח עוד מימים שלפני קום המדינה, אולם הנורמה הציבורית דרשה מחויבות כללית והתחשבות מועטה יחסית בצרכי הפרט, ותחושת צדקת הדרך הביסה במהירות ערעורים על הדרך הצייונית, שתכופות השתמשה בלית ברירה באמצעים כוחניים שאינם עולים בהכרח עם תפיסות זכויות האדם הליברליות. אמצעים אלו הופעלו הן במסגרת: מדיניות הביטחון מול מדינות האויב והן כלפי פנים במסגרת טיפוח "כור ההיתוך הממלכתי" שפעל באגרסיביות לעקירת נורמות תרבותיות שהובאו מהגלות, לטובת חזון "היהודי החדש".⁴⁷

החלשות האיום הקיומי לאחר מלחמת ששת הימים, לצד עליית השיח הליברלי המערבי שהילל את עקרונות החירות וזכויות האדם, שינו את השיח בקרב האליטות הישראליות. "שיח לוחמים", שפורסם לאחר המלחמה וביטא את תפיסת "יורים ובוכים", היה הסנונית הראשונה בסדרה ארוכה של ספרים ויצירות שערערו על צדקת הדרך הלאומית.⁴⁸ בספר זה הועלו, בשם המוסר הליברלי האוניברסלי הליברלי השגות ושאלות על התפיסה הלאומית. רבים מבני המחנה הליברלי המשיכו להאמין בתפיסות ציוניות גם אם בקשו בשמם לסגת משטחים בהם שלטה ישראל או לשנות את מדיניות החוץ והבטחון. אולם אחרים, על רקע ההתרחקות מימי האתוס הלאומי המגייס של ימי התקומה והיעדר חינוך בסיסי ליהדות דור אחר דור, הובילו חלק מהאליטות התרבותיות לניכור מערכי היסוד של לאומיות ויהדות, ולהעדפת התפיסות האוניברסליות. התפיסה הפוסט־קולוניאלית, שהחלה להתפשט במדינות המערב בשנות השישים, ראתה בישראל - ובוודאי בזו שאחרי 1967 - את האחרונה מבין המדינות המערביות הקולוניאליסטיות, והחלה בתהליך דה־לגיטימציה של עצם קיומה. תפיסה זו, שחלחלה מעבר לים למעוזי האקדמיה והתרבות הישראליים, יצרה נורמות של ראיית שליטת עם ישראל בארצו כסוג של כיבוש ודיכוי, ופגיעה אנושה ולא מוצדקת בזכויות האדם של הפלסטינים.⁴⁹

בשלהי המאה העשרים, בשל תחושתם כי הם מאבדים את השליטה במוסדות ההנהגה הפוליטית, קידמו חלק חסידי התפיסה הליברלית את מעמדו של בית המשפט העליון ככזה שיוכל להבטיח את "תפיסות הציבור הנאור" גם אל מול הכרעת הרוב שהפכה בהדרגה להיות נחלתם של בני הציבור שהדגישו יותר את הדגלים המסורתיים והלאומיים.⁵⁰ סוגיות כמו התנהלות צה"ל בעת לחימה, כניסת מהגרים למדינת ישראל, משמעותם של ציוויים דתיים,

47 ראו ניר קידר, ממלכתיות, התפיסה האזרחית של בן גוריון, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, 2009

48 יאיר אלברטון, זאב גריס, יובל שחר, אברהם שפירא, שיח לוחמים מהדורה מורחבת ומעורכנת, הוצאת כרמל, ירושלים, 2018

49 ראו טוביה פירלינג, תשובה לעמית פוסט ציוני, הוצאת ידיעות ספרים, תל אביב, 2003

50 על תפקידו של בית המשפט העליון כמייצג האינטרסים של נושאי הדגל הליברלי ראו גדעון ספיר, המהפכה החוקתית עבר הווה עתיד, הוצאת ידיעות ספרים, תל אביב, 2010, עמ' 59-116; שמחה רוטמן, מפלגת בג"ץ כיצד כבשו המשפטנים את השלטון בישראל, הוצאת סלע מאיר, ירושלים, תש"ף

ענייני אישות ומשפחה, ותחומים נוספים הפכו להיות מוקד למחלוקות ציבוריות נוקבות בין תפיסות ליברליות לאורתודוקסיות ולאומיות לעיתים, החלו חלק ממובילי הדעה במחנה הליברלי ליצור דה־לגיטימציה לעמדות של המחנות השונים, גם אם אלו עמדו בקריטריונים המקובלים של זכויות האדם האוניברסליות. כך בשם הליברליות הוצדקו פגישות קשות בחופש הדתי לערוך הופעות או תפילות בהפרדה, נמנע חופש ביטוי מהחולקים על תפיסות העולם הרווחות באקדמיה ובאליטה התרבותית ואף הוצדקה אלימות פוליטית ברמות שונות כנגד מי שנתפסו כאויבי המחנה הליברלי. הדגלים הליברלים החשובים של חשיבה ביקורתית והשכלה, דמוקרטיה וכבוד האדם וחירותו הועמדו לעיתים בסימן שאלה גם על ידי הגדולים שבחסידיהם. חשוב להדגיש כמובן כי רבים מחסידי המחנה הליברלי המשיכו להיות ולפעול בעם ישראל, והיוו במידה רבה (אף כי לא באופן מלא) את חוד החנית בהתפתחות הטכנולוגית, המדעית התרבותית והכלכלית של המדינה, תוך שהם מבקשים לשמור על איזון נכון לטעמם בין תפיסות ליברליות ללאומיות, אולם המתחים בין הקבוצות השונות הלכו וגברו והגיעו לשיא בימי הוויכוח על הרפורמה המשפטית, שהחל בשנת תשפ"ב (2022).

השילוב הדתי־לאומי והמסורתי

ההתמזגות הדרושה של שלשת התביעות הגדולות הללו מוכרחת היא לבא בכל קבוצה, שיש לה תקווה של חיים עתידיים.

ההיסטוריה והראייה לימדו אותנו כי בכל אחת מהקבוצות תכונות חיוביות ומשמעותיות, היונקות במישרין ובעקיפין מתורת ישראל סבא. תכונות אלו היו רלוונטיות וחינויות בימי הראייה וחשיבותם לא פגה גם בימינו. הנאמנות להלכה והמסירות לתורה "שבכת האורתודוקסית", רוח הגבורה הלאומית והרצון לראיה ממלכתית "שבכת הלאומית" וחשיבות הקשר עם חכמת העולם וראיית כבוד האדם באשר הוא אדם "שבכת הליברלית". עם זאת לעיל ראינו שבכל אחת מהכתות נוצרו במשך השנים משברים ובעיות, הנובעות ברובם מחוסר הקשר, ההזנה וההפריה ההדדית עם הדגלים אותם נושאים בני הכתות האחרות.

בדבריו לא התייחס הראייה לשתי קבוצות שהיו זניחות יחסית בימיו, ובפועל ביקשו לממש את חזונו המשלב בין "שלושת התביעות הגדולות" של האורתודוקסיה, הלאומיות והליברליות: הציבור הדתי־לאומי ובמידה רבה גם הציבור המסורתי.⁵¹

51 על יחסו של הראייה לציבור הדתי לאומי ראו יוסי אבנרי, "הרב אברהם יצחק הכהן קוק וזיקתו המעשית לצינות הדתית" בתוך אבי שגיא, דב שוורץ, מאה שנות ציונות דתית - אישים ושיטות, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ג, עמ' 41-78.

הציבור הדתי-לאומי, על גווניו וגלגוליו השונים, ניסה להרים מראשית הדרך את שלושת הדגלים. הרב יעקב ריינס, מנהיג המזרחי, לצד היותו מגדולי תלמידי החכמים באותו דור וכן בריתו הנאמן של הרצל במאמציו להקמת התנועה הציונית, היה מייסדה של ישיבת לידא, שהייתה למעשה מעין הישיבה התיכונית הראשונה ששילבה תורה ומדע. שמואל חיים לנדוי (שח"ל), ממייסדי הפועל המזרחי, קרא ל"מרד הקדוש" של התחדשות דתית בארץ ישראל על בסיס הלאומיות וערכי הסוציאליזם (שייצג במידה רבה באותה תקופה את רוח תנועת ההשכלה). הראי"ה קוק כמובן הטיף בכתביו לראות את הטוב שבכל התנועות ודגל בסיסמת "הישן יתחדש והחדש יתקדש" בהתייחסותו לרעיונות התקופה. הרב מרדכי ברויאר, מנהיגה של תנועת פועלי אגודת ישראל, נכדו של הרש"ר הירש, קידם את תפיסת "תורה עם דרך ארץ" ישראלית כתחליף לגישת סבו שפעל לאור תפיסת "תורה עם דרך ארץ" אך הסתייג מהרעיון הלאומי. מעבר לים, הוביל הרב יוסף דב סולובייצ'יק, ששינה בעקבות השואה את תפיסתו החרדית לתפיסה ציונית דתית, הן את אנשי "המזרחי" והן את מוסדות "ישיבה יוניברסיטי" שדרשה מתלמידיה להשתלב בכל מערכות המדע והתרבות המערביים. גם בחלקים הספרדיים של הציונות הדתית דגלו מנהיגים והוגים כמו הרב משה כלפון מגרבה שבתוניס או הראשון לציון הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל בשילוב בין נאמנות מוחלטת לתורה ומצוותיה לבין השכלה כללית נרחבת ומסירות לרעיון הלאומי והגשמתו.⁵²

בהשראת רבותיו, הקים הציבור הדתי-לאומי שורה של מפעלים מפוארים שחרטו על דגלם את השילוב בין שלושת הדגלים: האורתודוקסי, הלאומי והמשכילי-ליברלי. כך באו לעולם הישיבות התיכוניות והאוכלפנות, אוניברסיטת בר אילן, ישיבות ההסדר, המדרשות לבנות, היישובים הקהילתיים ועוד. החל משנות השבעים של המאה הקודמת, עמד הציבור הדתי לאומי בראש החץ של "המחנה הלאומי" ואף הפך למזוהה עימו יותר מכל קבוצה אחרת באוכלוסייה, אולם במוסדות החינוך שלו ובתפיסת העולם של מרבית חבריו ישנו מקום חשוב לתפיסות הדמוקרטיות, גם אם לא בגלגול הליברלי המוקצן העכשווי. כמובן שלמותר לציון את המחויבות של הציבור לדגל האורתודוקסי של שמירת תורה ומצוות.

52 על נסיונותיו של הרב ריינס לקדם מעין סוג של ישיבה תיכונית ראו גאולה בת יהודה, איש המאורות, הרב יצחק יעקב ריינס, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ה עמ' 35-44, 303-208; על רעיון "המרד הקדוש" של שח"ל ראו חיה פרומר, שח"ל חולם ולוחם, הוצאת ספריית בית אל, ירושלים, 2008; על תפיסת הראי"ה ראו חגי בן ארצי, החדש יתקדש, הרב קוק כפוסק מחדש, הוצאת ידיעות ספרים, תל אביב, 2010; על הרב ברויאר ראו יוסף פונג, פירוד או השתתפות? אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל, הוצאת מגנס, ירושלים, תשנ"ט; על פועלי אגודת ישראל ותפיסתם ראו עדה גבל, חרדים ואנשי מעשה, פועלי אגודת ישראל ותפיסתם 1933-1939, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, תשע"ז; על תפיסתו של הרב סולובייצ'יק ראו וולטר וורצבוגר, "היסודות הפילוסופיים במשנתו הציונית דתית של הרב סולובייצ'יק" בתוך אבי שגיא (עורך) אמונה בומנים משתנים על משנתו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק, הוצאת המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 111-122; על התפיסה הציונית דתית של רבים מרבני ארצות המזרח ראו חיים שרקי, עין לציון צופיה, לאומיות יהודית מבט רבני, הוצאת האדרא, ירושלים, 2025.

להרמת שלושת הדגלים היה, ועדיין ישנו, מחיר כבד. המורכבות הביאה מראשיתה למתקפות מצד הקבוצות השונות בעם כלפי הציבור הדתי-לאומי. הוא הואשם על ידי החרדים בפשרנות הלכתית, הותקף בידי המשכילים בשל תפיסה כביכול אנטי-נאורה, ולעיתים אף הואשם בידי תומכי התפיסה הלאומית בהעדפה של אינטרסים מגוריים או תורניים על פני האינטרס הלאומי. הציבור הדתי לאומי עצמו הפך למפולג במידה רבה על רקע שאלת התערוף בין הדגלים השונים.⁵³ בעיה קשה יותר הייתה הסחף של צעירים רבים, ככל הנראה יותר מכל קבוצה אחרת, שהתקשו לעמוד במורכבות והעדיפו לעבור לקבוצות שונות שהניפו דגלים ספציפיים, ולא להמשיך באתגר של הנפת שלושתם כאחד ומציאת שיווי המשקל הנכון בין כל האידיאולוגיות.

קבוצה נוספת שבמידה רבה מניפה את שלושת הדגלים, גם היא עושה זאת ללא אידיאולוגיה מוצהרת, היא זו של הציבור המסורתי. ציבור זה הוא תוצר של החברה היהודית בארצות האסלאם שהייתה נאמנה למסורת ישראל וככלל לא הייתה חשופה לאתגרי המודרנה, הלאומיות והליברליזם, אך הושפעה מבתי הספר של כ"ח (כל ישראל חברים) שקידמו ערכים ליברליים שרווחו בקרב יהדות צרפת, וממערכת החינוך הממלכתית הישראלית שקידמה את ערכי הלאומיות החילונית. קולמוסים רבים נשתברו בהגדרה המדויקת של מהות ציבור זה, אולם כהכללה, מדובר בדרך כלל המשתייכים אליו מקפידים לשמור על מסורת אבותיהם, מאמינים בעקרונות האמונה היהודית, שומרים כשרות ומגיעים לבתי הכנסת, אך במודע שומרים שבת בצורה חלקית ומייחסים חשיבות רבה לקשרים משפחתיים ולמסורות עדתיות. בני קבוצה זו מאמינים בכל נפשם ומאודם ברעיון הציוני ומשולבים במשק ובאקדמיה המודרני וממילא מאמצים במינון כזה או אחר חלק מתפיסות העולם הליברליות.⁵⁴

עתידה של קבוצה זו אינו ברור: יש הסוברים כי היא נמצאת בדעיכה וכי בני הדור השני והשלישי יסתפחו בשלב זה או אחר לקבוצות האחרות המקדמות את הדגלים השונים בעם ישראל. ויש הטוענים כי נהפוך הוא, התהליכים העוברים על החברה הישראלית, שבמסגרתם מבקשים חילוניים רבים לחזק את אחיזתם במסורת ומנגד ישנם דתיים-לאומיים ואף חרדים המתנגדים לתיוגם במסגרות המקובלות, יביאו לחיזוקה והעצמתה של קבוצה זו. ימים יגידו.

53 על המורכבות שבאיוון בין "שלושת הדגלים" בציונות הדתית ראו הרב יהודה ברנדס, המקף והאליפסה, הערכים והאיוונים של הציונות הדתית, הוצאת מכללת הרצוג, אלון שבות, 2021; יאיר שלג, החוט המשולש קיצור תולדות הציונות הדתית, הוצאת כנרת זמורה, מודיעין, 2024. לטענה ולפיה הציבור הדתי לאומי מזוהה ברובו כיום עם הדגל הלאומי וכמעט ואינו מתייחס לדגל הליברלי ראו תמר הרמן ואחרים, דתיים? לאומיים! המחנה הדתי לאומי בישראל, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2014.

54 ראו יעקב ידגה, המסורתיים בישראל מודרניות ללא חילון, הוצאת כתר, ירושלים, 2010; אבישי בן חיים, ישראל השנייה, הבשורה המתוקה, הדיכוי המר, הוצאת ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2022.

ויהי ביום השמיני

אירועי שמחת תורה תשפ"ד (7.10) טלטלו את החברה הישראלית. האירועים, שהגיעו בשיאו של עימות פנימי קשה, בעיקר בין קבוצות קיצוניות של נושאי הדגל הליברלי לבין רבים מבני המחנה האורתודוקסי והלאומי (ובעיקר הדתי-לאומי) הזכירו בבת אחת, ולו לזמן מה, את חובת הערבות ההדדית ואת העובדה שהמשותף רב על המפריד בין כל חלקי העם. לוחמים בני הציונות הדתית הסתערו אל תוך התופת בקיבוצי השמאל הליברלי. מסעדות טרפה תל אביביות עברו הכשרת כלים מהירה כדי לספק מזון לחיילים שומרי כשרות. צעירים דתיים וחילוניים ששהו בקצווי עולם הדהימו את התקשורת העולמית והמקומית כאשר עשו ככל שביכולתם להגיע לרכבת האווירית שנועדה להביאם לשדה הקרב, ואילו הציבור החרדי, אמנם נמנע מהצטרפות למערכה, למורת רוחם של רבים, אך גייס את מערכות החסד המפוארות שהקים לטובת הנפגעים.

כצפוי וכדרכו של עולם, התמשכות המלחמה החזירה מהר מאוד לשיח את העימותים בין המחנות. סוגיית החטופים העמידה זה מול זה את המחנה הליברלי, שהדגיש את המחויבות לפרט, לצד המחנה החרדי שאימץ את תפיסת פדיון השבויים בהקשרה הגלותי המצומצם, אל מול המחנה הלאומי - שיוצג בעיקר בידי בני הציונות הדתית - שהדגיש את ההיבט הקולקטיבי וחשיבות האינטרסים הלאומיים של הניצחון הכולל במלחמה. עימות אחר נרשם בין חלק מאנשי המחנה הליברלי למחנה הלאומי על רקע הטענה כי המשפטיזציה של המערכה הצבאית והקפדת יתר על זכויות אדם של האויב גורמת לפגיעה באינטרס הלאומי ובחיי הלוחמים. עימות נוקב שהלך והסלים התגלה בין המחנה הליברלי והמחנה הלאומי (כאשר גם הפעם מוביליו היו בני הציונות הדתית) לבין המחנה החרדי בשאלת גיוס בחורי הישיבות. בעוד המחנה הליברלי דרש גיוס מלא כחלק מעיקרון השוויון, העמידו אנשי המחנה הלאומי את הדרישה כחלק מחובת הערבות ההדדית הלאומית והמחויבות ההלכתית ל"מלחמת מצווה", ואילו הציבור החרדי התמיד בדבקתו בעקרונות היסוד של חברת הלומדים והימנעות מחשיפה לחברה הטרוגנית גם במחיר אי השותפות בעול עם הציבור בשעה הקשה והמורכבת ביותר.

אירועי השיא של המלחמה, כמו ההצלחות הניסיות בלבנון, סוריה ואיראן, השכיחו לזמן קצר את העימותים, אך אלו שבו במהרה, בעידוד התקשורת, הרשתות החברתיות ומערכת פוליטית שחלקים מאנשיה נהנו מהקייטוב, בעוד אחרים ביקשו לצמצמו במתק שפתיים אך התכוונו במידה רבה לכפות את דעתם על הזולת. נושאי שלושת הדגלים המשיכו להתכתש זה עם זה ודומה שימשיכו לעשות זאת גם בעתיד הקרוב.

ולמרות הכל, נכון ליום כתיבת הדברים (אלול תשפ"ה), נראה כי חזונו של הראי"ה קרוב מתמיד להתממש. למרות האבדות הקשות, הפילוג וההימנעות מהכרעה במערכה ברצועת עזה, עומדת מדינת ישראל בקיץ תשפ"ה באחד המצבים הטובים בתולדותיה. בחסדי שמיים, טבעת החנק

האיראנית הוסרה ולו לעת עתה, ומעשיה של ישראל מכים גלים בכל רחבי העולם. "וידעו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך".

הפילוג לא מגיע בדרך כלל ליחידות המילואים והסדיר, שם מודעים היטב לכך שסודו של הניצחון נעוץ בשילוב. השילוב בין העוצמה ומסירות האין קץ שהפגינו חיילי צבא היבשה (שבהכללה גסה) המשתייכים ברובם למחנה הלאומי והמסורת, לצד החדשנות והשימוש המדהים בטכנולוגיה שהפגינו אנשי המודיעין וחיל האוויר שבחלקם הגדול משתייכים, (שוב בהכללה גסה) לקבוצות כאלו ואחרות במחנה הליברלי - הוא זה שאפשר את הניצחון ההיסטורי. בני "דור הטיק טוק" שנתפסו כהדוניסטים חסרי תקנה התגלו כבעלי עמוד שדרה וחוסן לאומי והעלו מחדש את קרנם של האוחזים בדגל הלאומי בין אם הם שומרי תורה ומצוות ובין אם לאו.⁵⁵ הזינוק בזיקה למסורת בקרב בני כל המחנות, למרות התגובות הקשות שהוא מעורר בקבוצות קיצוניות, מעצב מחדש את התרבות והפרהסיה הישראלית. ההתנהלות המחפירה של מובילי האליטה המערבית בעולם, שבחרו להתעלם מרצח ואונס של יהודים ויהודיות חפים מפשע ולהצדיק את פשעי המלחמה של החמאס טלטלה גם רבים מבני האליטה הליברלית הישראלית (אם כי לא את כולם) והניעה את חלקם לחשיבה מחדש בדבר ההזדהות עם הליברליות המערבית בדמותה העכשווית ומידת השפעתה הרצויה על החיים בישראל.⁵⁶ גם בקרב בני הציבור החרדי, למרות הקשיים העצומים, וחוסר ההענות לקריאה לתת שכס לצרכי הציבור דומה כי מתחילה התעוררות שבסופה נוכח לראות מודל שונה של חברת הלומדים ומעורבות בעם ישראל שתחזק לאין ערוך את דמותה המסורתית של המדינה.⁵⁷

הקשיים לא תמו, ומחלוקות נוקבות ימשיכו כנראה לטלטל את העם היהודי עם שיבתו לארצו, אולם רכבת הגאולה ממשיכה לנסוע, ולשלושת הדגלים, שכולם חלק מהתגלות הקב"ה בעולמו, יש מקום חשוב בהובלתה.

מובן הדבר, כי מה שהכנסנו את הקודש בשדרת שלושת הכוחות, שכל אחד צריך לצמצם את עצמו לפעמים כדי להניח מקום לחברו, איננו מובן כי אם בצד הטכני והמעשי של הקודש ובצדדים המחשבתיים וההרגשיים המתמייחים לזה. אמנם עצם הקודש העליון הרי הוא הנושא

55 על הגילויים של מעשי הגבורה הרבים במלחמה ראו עפרה לקס, במקום שבו צריך אותי, פסיפס של רעות וגבורה מה7.10, הוצאת ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2025; שלמה קווס, רחלי פלנט רוזן, אם אתם קוראים את המילים האלה - המכתבים האחרונים של נופלי חרבות ברזל, הוצאת קורן, ירושלים, תשפ"ה; על גילויי הגבורה בקרב צעירי הציבור הדתי לאומי ראו הרב חיים נבון, מעשה בצדיק ואלונקה סיפור חייהם של חללי ישיבות ההסדר בשנה הראשונה של מלחמת שמיני עצרת, הוצאת ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2025

56 יעל שטרנהל, "מחאות הקמפוסים האמריקאיים בעקבות מלחמת שבעה באוקטובר: הקשרים היסטוריים ועכשוויים", סוציולוגיה ישראלית: כתב-עת לחקר החברה הישראלית, 26, 1 (אפריל 2025, תשפ"ה), עמ' 103-93

57 יוסי לוי, נמות ולא נתגיים!! מסע אישי ולאומי לפתרון הבעיה שקורעת את ישראל מבפנים, הוצאת סלע מאיר, ירושלים 2025

הכללי, שהצמצום הזה עצמו אף הוא מכלל עבודתו כמו כל העבודות הבאות לשכלול העולם והחיים בכל המובנים, שכולם הלא את ברכתם מקודש הם נושאים. על כן המחשבה האידיאלית הרוממה, המחשבה האלוהית, היא בעצמה באמת חופשית מכל צמצומים, והקרבה האלוהית היא ממולאה תמיד הרחבה עליונה למעלה מכל גבולות, "לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצוותך מאד". ובהתהלך האדם והגוי בנתיבות הצדק המעשיים והמחשבתיים, הממודדים בגבולם, יבושר שלום לעלות גם כן אל האצילות הרחבה, "מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה".⁵⁸

קול ברמה נשמע

וראויים הדברים להיאמר דווקא בביתה של ישיבת הגולן, שבחצי שבט המנשה. ישיבת הגולן סימלה מיום הקמתה את האחיזה בשלושת הדגלים: מקום תורה בכל היקפה ועוצמתה; חיבור לתקומת ישראל בשדה ההגנה והחקלאות; ודרבון התלמידים ואלפי הבוגרים להיות הטובים בתחומם בכל תחומי המדע והיצירה, בבחינת תיקון עולם במלכות שדי.

ארץ הגולן ידועה זה עשרות שנים גם בטיב יחסי הרעות, האהבה והאחוה שבין כל תושביה: דתיים וחילוניים, יושבי עיר וכפר, אנשי ימין ושמאל, קיבוצים ומושבים. זכתה רמת הגולן גם לעמוד בראשית המלחמה בקו האש מתוך חשש ופחד מפריצת אויב, ולא עבר זמן רב והנה מלכות הרשע הסורית, שאימה זה למעלה מיובל על יושבי ההר ועל כלל ישראל, כרעה לה והתרסקה. ולואי שבשורת הנצחון והאחדות תצא ממרחבי הבשן לכל קצוות ארץ.

ומקצווי צפון, תצא רוח גדולה ותבשר: בשוב ה' שבות עמו, יגל יעקב ישמח ישראל.⁵⁹

58 אורות התחיה, יח

59 תהילים יד, ז